

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-129>

УДК 338.48

НАПРЯМИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРОТУРИЗМУ

DIRECTIONS OF POST-WAR RESTORATION OF DOMESTIC AGRO-TOURISM

Дуга Вікторія Олександрівна

старший викладач,

Херсонський державний аграрно-економічний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4404-4350>**Duha Viktoriia**

Kherson State Agrarian and Economic University

Стаття присвячена висвітленню перспектив та пошуку напрямів відновлення вітчизняного агротуризму на сільських територіях України після закінчення війни. У статті проаналізовано вплив війни на туристичний бізнес України; зазначено, що туризм у воєнний час все ще є актуальним. Узагальнено портрет сучасного туриста та виокремлено можливості для організації відпочинку на території сіл під час повномасштабного вторгнення. Визначено, з якими проблемами стикається агротуризм під час війни. Наголошено на позитивному досвіді європейських країн, які змогли відродити свою туристичну галузь після збройних конфліктів. Окреслено подальші дії та запропоновано основні напрями розвитку агротуризму в умовах війни й в післявоєнний період. Розроблено рекомендації для господарів агросадіб з метою покращення якості агротуристичних послуг та забезпечення комфорту й безпеки туриста. Визначено, що волонтерський і солідарний туризм можуть стати драйверами розвитку туризму в сільській місцевості.

Ключові слова: війна в Україні, воєнний стан, туризм, сільські території, громади, фермерське господарство, сільський туризм, агротуризм, агросадиба, відбудова, післявоєнне відновлення, ревіталізація, волонтерський туризм, солідарний туризм, адаптація колишніх військових, зайнятість ветеранів війни, емоційний стан, психологічна реабілітація, перезавантаження.

The purpose of the study is to find ways to restore domestic agritourism in the rural areas of Ukraine after the end of the war. At the beginning of the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, tourism greatly reduced its activity, but after a pause, domestic tourism in the communities of some regions gradually began to recover. The war had a negative impact on the emotional and physical condition of citizens. The study shows that Ukrainians began to visit safer places and choose to rest in the countryside. This allows you to rest from overwork, relieve stress, enjoy the silence, recharge thanks to agricultural work, and admire the scenery. They are trying to restore and replenish their internal resources, which in the future can be directed to the reconstruction of destroyed cities and communities, to create places of memory as a reminder of the devastating war. The key issues are finding ways to resuscitate and develop tourism in the post-war period. Problems hindering the development of agrarian tourism - lack of resources for recovery, lack of regulatory and legal regulation of agritourism, inability to compete with top tourist destinations, etc. Studying the experience of a number of European countries that were able to recover after military conflicts shows that the development of tourism after the war is possible. Effective management of the development of rural tourism in Ukraine can bring depressed rural areas to a new, high-quality level. The following measures for the development of agritourism in rural areas in the post-war period are proposed: study of the experience of countries that survived military conflicts; establishment of partnership relations between owners of agricultural estates, farmers, the public and local authorities; new approaches to the formation of an agro-tourism product; improving the quality of agritourism services. Such types of tourism as volunteer and solidarity tourism, which will need to be further developed after Ukraine's victory in this aggressive war, will help restart agritourism. The restoration of domestic agritourism will open up better opportunities for farmers, owners of agricultural estates, and will improve the employment of the rural population. They will be able to quickly recover, diversify their activities, providing tourist services. Ex-servicemen and war veterans may also be interested in running an agro-tourism business. Employment of ex-servicemen in agritourism will help them adapt to the new realities of life, improve their emotional state and turn the experience of war into their strong feature.

Keywords: war in Ukraine, martial law, tourism, rural areas, communities, farming, rural tourism, agrotourism, agricultural estate, reconstruction, post-war recovery, revitalization, volunteer tourism, solidarity tourism, adaptation of ex-servicemen, employment of war veterans, emotional state, psychological rehabilitation, reboot.

Постановка проблеми. Триває агресивна повномасштабна війна росії проти сильної та незалежної України. До подій у країні, до мужніх та незламних українців прикута увага всього світу. Повномасштабне вторгнення країни-агресора глибоко проникає у суспільство, економіку, загальний розвиток, соціальну стабільність країни та має довгострокові наслідки. Негативним є вплив війни й на розвиток туристичної сфери, оскільки наша країна зазнала і надалі зазнає значних втрат. Але ж туризм – це не тільки приваблива сфера діяльності, а й високоприбуткова. В країнах ЄС туристична галузь є одним із пріоритетів розвитку економіки, адже приносить понад 5% ВВП держави. В Україні ж в умовах війни іноземний турист є поодиноким явищем, частіше такі люди приїжджають з волонтерською метою. Але варто зазначити, що туристичні потоки всередині країни все ж не зупинилися, особливо це стосується сільської місцевості певних областей. Домогосподарства, сільські агросадиби, фермерські господарства на початку повномасштабного вторгнення стали прихистком для багатьох родин, які втратили домівки, тікали від вибухів, виїжджали з окупованих територій. Внутрішньо переміщених осіб продовжують приймати й надалі.

Тема розвитку туризму на сільських територіях України під час війни залишається актуальною, сьогодні диктує важливе місце в цих дискусіях приділяти напрямам повоєнного відновлення, особливо агротуризму. Якими б не були засмученими представники туристичного бізнесу, досвід багатьох країн, які після воєн швидко відновлювалися, показує, що через певний час, після перемоги можна буде спостерігати значний інтерес до подорожей Україною з боку як вітчизняних, так й іноземних туристів. А розвиток сільського агротуризму ще й підвищить зайнятість та буде сприяти зменшенню відтоку молоді до міст, залучить до сіл прогресивних, сучасних людей. Ключове питання – які методи антикризового управління використати для реанімації туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку вітчизняного агротуризму присвячені праці Кудли Н. Є. [3], який проаналізував особливості підприємницької діяльності в сільському туризмі. Роль та науково-практичну важливість агротуристичної діяльності у розвитку аграрного сектору економіки України розглядав Кирилов Ю. Є. [2]. Щербакова Н. О. аналізувала стан туристичної галузі України під час війни та особли-

вості її відтворення [10]. Такі вітчизняні та іноземні науковці як Рейманн М. [8], Корнус О. Г. [8], Венгерська Н. С. [8], Холодок В. Д. [8], Пацюк В. С. [8], Паланг Х. [8] у своїх наукових доробках досліджували стан туристичного бізнесу прифронтових громад України в умовах війни, акцентуючи на закордонному та вітчизняному досвіді.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри певну кількість наукових доробок про функціонування агротуризму у воєнний час, багатогранність перспектив його розвитку зумовлює необхідність подальшого дослідження цього виду туризму та пошуку шляхів повоєнного відновлення. Адже потенціал такого туристичного продукту може бути використаний агрооселями, фермерськими господарствами для залучення вітчизняних туристів, які захочуть мандрувати та пізнавати нашу країну як неймовірно сильну, а також іноземних туристів, які приїдуть побачити Україну після закінчення війни. Більшість туристів все ж захочуть побувати в тих місцях, де відбувалися страшні речі, а також допомогти, зробити певний внесок у розвиток цих територій.

Формулювання цілей статті (визначення завдання). Метою статті є висвітлення перспектив та пошук напрямів відновлення вітчизняного агротуризму на сільських територіях після закінчення війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочата росією війна в Україні серйозно вплинула на різні галузі економіки [6]. З початком повномасштабного вторгнення відбулося багато змін і це відчув на собі кожен громадянин країни. Серйозного спаду зазнали всі галузі, особливо сильно постраждав сектор туризму. В один момент українці стали біженцями, почали виїжджати з місць проживання не з метою відпочинку, а через агресивну війну. Більшість туристичних підприємств, баз відпочинку, агросадиб перестали функціонувати, були зруйновані, власники не в змозі були швидко змінити профіль своєї діяльності, платити податки, підтримувати свої колективи. Та все ж, попри неймовірно складні умови, вітчизняний туризм живий і наразі потребує своїх відпочивальників.

На початку повномасштабного вторгнення туризм в Україні скоротив свою діяльність. Усе ускладнювалося ще й тим, що Україна ще й не оговталася після пандемії COVID-19, а галузь знову зазнала втрат. Після паузи, внутрішній туризм в громадах деяких областей потроху почав «оживати» та набирати нових

обертів. Українці почали відвідувати більш безпечні місця, щоб відпочити від перевтоми, зняти стрес. Часто обирали сільський відпочинок, щоб просто насолодитися тишею, перезавантажитися під час сільськогосподарських робіт, помилуватися краєвидами.

Ті, хто надають туристські послуги, намагаються не зупиняти свою діяльність, коригувати програми відпочинку, адже впевнені, що після закінчення війни велика кількість як вітчизняних, та й іноземних туристів обов'язково обере туристичні маршрути Україною, і тому уже зараз треба бути готовими та продумувати як їх прийняти.

Зовнішній туризм наразі має певні особливості, Україну відвідують в першу чергу з робочою метою, часто це співробітники різних відомств, волонтери та представники закордонних ЗМІ. Допоки в країні не буде безпечно, ми не можемо очікувати прибуття іноземних туристів. Громадяни ж України не виїжджають за кордон як туристи через складнощі, пов'язані з логістикою, через зменшення доходів та зростання витрат в родинях. Навіть, якщо у них є на це кошти, все одно не мають змоги виїздити за кордон з сім'єю, бо військовозобов'язані. Місяць лютий завжди був туристичним, він лідирував серед подорожей в теплі країни світу, та у 2022 році виявився для українців роковим. Тому, ті, що відпочивали за кордоном в цей час, піддалися критиці та осуду через поширену думку, що відпочинок чи відпустка під час війни не на часі. Сьогодні суспільство розділилося на дві частини – одна вважає, що відпочинок і туризм з великою кількістю світлин в соцмережах з відпочинку за кордоном під час війни є певним злочином, інша ж – що життя та подорожі мають продовжуватися, бо неможливо поринути у скорботу до кінця воєнних дій. Вважаємо, що варто дотримуватися «золотої середини». Адже багато українців волонтерять, наближають перемогу. Ці люди фізично та емоційно виснажені, тому потребують відпочинку, розвантаження, зниження рівня тривоги, щоб працювати й надалі.

Актуальність туризму беззаперечна – це відпочинок (після війни фізичних та психологічних травм буде достатнього, тому зараз треба дбати про здоров'я, внутрішні ресурси), прибуток для малого та середнього бізнесу (оплата послуг в музеї, туристичній базі, агросадибі це підтримка економіки країни, це робочі місця, гроші на життя для сім'ї), можливість об'єднати зусилля для перемоги та відновлення.

Портрет туриста на третьому році війни в Україні виглядає так:

- досить велику частину туристів складають внутрішньо переміщені особи, які за звичайних обставин навряд чи обрали саме це місце для відпочинку;
- можливостей повноцінно відпочити сім'єю немає, відпочиває частіше мати з дітьми, бо більшість чоловіків знаходяться на фронті;
- людський ресурс не безмежний і потребує відпочинку як фізичного, так і морального;
- в першу чергу піклуються про моральне здоров'я своїх дітей;
- обирають сільські садиби сконцентровані біля річок як альтернативу морю та курортним містам, які наразі окуповані військами РФ;
- уникають постійних натоптів туристів, адже це не дає змоги перезавантажитися;
- віддають перевагу більш безпечним територіям, де мала кількість військових, інфраструктурних та великих промислових об'єктів;
- це переважно мешканці великих міст-мільйонників, які приїхали відпочити від повітряних тривог та обстрілів;
- обирають не топові маршрути, а тихі місця для перезавантаження;
- прискіпливіше рахують гроші й економлять на сувенірах, розвагах, бо залишилися без стабільного заробітку;
- новий вид туристів – європейці, які їдуть відзначитися в країні, що воює, хочуть полоскотати собі нерви, почувши звук сирени під час повітряної тривоги (демонструють у соцмережах, що вони були в країні, де триває війна, хоча далі глибокого тилу, як-от Закарпаття чи Львівська область, мало хто з них їде);
- на фоні емоційного вигорання та затяжної депресії намагаються віднайти своє «місце сили», де можна відчути живу енергію, позбутися постійного почуття тривоги, невпевненості та невизначеності;
- це люди втомлені від війни, сирен, тож більшість відривається від новин та прагне хоч на деякий час відчути колишнє мирне життя;
- шукають бюджетні можливості для відпочинку;
- для дитячого відпочинку обирають табори у гірських селах, тому не бояться відправляти туди дітей;
- це конференц- або корпоративний туризм. Особливо це популярно серед ліка-

рів: керівники медзакладів намагаються відправити своїх перевтомлених працівників хоча б на кілька днів у більш-менш тихе місце у межах якоїсь професійної конференції, щоб фахівці мали нагоду «змінити картинку» і перепочити, бо безперервно працювати морально важко;

- не можуть собі дозволити відпочивати в Європі, тому починають пізнавати Україну;

- хочуть побачити якнайбільше за найкоротший термін;

- після відвідування залишають відгуки, мовляв, навіть не очікували, що Україна настільки гарна, і що вони готові сюди повертатися знову й знову;

- відпочивальників вабить не тільки розважальний сегмент, а й можливість просто спокійно поспати вночі (у селах Закарпаття майже не вмикають повітряну тривогу);

- спостерігається так званий відкладений попит, коли в часи COVID-19 люди хотіли подорожувати, але не могли. У перший рік війни не знали, що буде далі, були налякані та думали насамперед про безпеку. Наразі почали поступово повертатися до подорожей;

- окрема аудиторія – внутрішні туристи, які змушені були виїхати до інших країн і побачили як все влаштовано поза Україною. Після повернення додому хочуть більше подорожувати рідною країною, але стали більш вимогливими, бо можуть порівнювати.

Не зважаючи на війну, українці все ж шукають можливість відпочити. В умовах війни позиції внутрішнього туризму значно посилілись. Особливе місце в цьому відпочинку належить сільському туризму, він та його різновиди набирають все більшої актуальності. Фермери не лише пропонують власну продукцію, а й послуги агротуризму [4]. Господарства облаштовують цілі туристичні локації з розвинутою інфраструктурою, або ж просто запрошують гостей на поле чи ферму. Господарі агросадиб пропонують екскурсії своїми угіддями, під час яких розказують цікаві факти про пряні трави та декоративні рослини, ознайомлюють з розплідниками, вихваляються різними сортами лаванди, базилику, мирту, орегано, тим'яну, пеларгоній, розмарину тощо. Показують як оформлювали територію, облаштовували теплиці та оглядові майданчики.

Гості дуже люблять після екскурсії пригоститися духмяним чаєм, адже самі можуть підібрати його складові прямо в саду, це різні види трав, м'ята, фрукти. Відвідувачі залюбки слухають рекомендації та допомагають госпо-

дарям агроосель обрізати та формувати кущі та дерева, проводити обробку та лікування рослин від хвороб.

Сім'ї з дітьми люблять оглядові екскурсії ягідними плантаціями. Господарі показують, як вирощують полуницю, малину, виноград та ін., пропонують самим спробувати зібрати урожай, а також долучитися до різних змагань між родинами.

Туристи з задоволенням відвідують садиби з ландшафтним плануванням, які розміщені у 20–50 км від міст, допомагають висаджувати дерева, формувати доріжки із природних матеріалів, доглядають за квітниками, адже, як стверджує більшість, «квіти лікують душу».

Туристів приваблюють краєвиди та особливості сільського життя. Вони відвідують невеликі фермерські господарства, зелені садиби, сироварні, пасіки, трав'яні, винарні, беруть на прокат велосипеда, досліджують сільську місцевість та отримують новий досвід.

Сільськогосподарські підприємства, які вирощують органічні трави, ягоди, квіти та утримують бджолосім'ї, показують туристам як вирощуються органічні культури, проводять екскурсії на пасіку, дегустації різних видів меду, алкогольних напоїв на основі продукції бджільництва, заохочують до лікувального сну на вуликах. Діти спостерігають за свійськими тваринами, люблять прогулянки на тракторі. Дорослі знайомляться з виробництвом, приєднуються до збирання врожаю та вироблення продукції, піклуються про тварин, роблять компостери для опалого листя та іншої органіки, прополіють грядки, виготовляють сир, медові свічки, джеми. Зміна оточення, праця заспокоює, віддаляє від тривожних думок.

Досвідчені господарі агросадиб окрім екскурсій, ночівлі та харчування, пропонують організацію свят та фестивалів, майстер-класи з валяння вовни, розпису пряників, гончарства, кування тощо. У туристів-науковців є можливість створювати гербарії, вести щоденники.

Суттєвою відмінністю туристичних сезонів 2022–2023 років був відпочинок без особливих веселощів та гучної музики, надавалася перевага спокою, живому спілкуванню та обміну досвідом.

Основні проблеми, які перешкоджають розвитку аграрного туризму, це:

- відсутність чіткого нормативно-правового регулювання туристичної діяльності в сільській місцевості;

- неспроможність місцевої влади здійснювати контроль за діяльністю агросадиб, фермерських господарств, які додатково надають туристські послуги;

- великий відсоток тіньового бізнесу, бо процеси приховуються через неможливість місцевої влади відкрито демонструвати, куди саме йдуть збори та податки;

- нестача гідів, бо більшість з них доєдналися до лав ЗСУ;

- туристи віддають перевагу відпочинку в горах чи біля води, тому популярні напрямки завантажені, а про можливості агротуризму недостатньо інформації;

- після ворожої навали відновились тільки поодинокі заклади;

- тривають роботи з розмінування, потрібно достатньо часу для повного розмінування територій.

Та, як показує світова практика відновлення туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу, туризму в Україні все ж бути. Після війни відкриваються перспективи, особливо для в'їзного туризму, адже закордонні туристи зажадають відчутти екстрим, відвідати місця, пов'язані з найбільшими втратами окупанта, а також локаціями, які стали знаковими, символічними у ході війни. Як зазначають науковці, знівечена територія стає популярним туристичним напрямком, коли зі зруйнованих місць йдуть військові, рятувальники та лікарі. Приклади післявоєнного розвитку туризму демонструють Грузія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Чорногорія. Здається повністю адаптувався до постійних військових дій і туристичний бізнес Ізраїлю, попри воєнні конфлікти, країна і надалі зберігає свій туристичний статус [1; 5].

Туризм – саме та галузь, яка швидко відновлюється і є стимулом для розвитку локальної економіки. Яким же буде вітчизняний туризм після війни? Науковці стверджують, що післявоєнний розвиток туристичної галузі України буде розглядається як одне з пріоритетних державних завдань, адже це важливий структурний елемент стратегії розвитку. Його відновлення повинно сприяти зростанню дохідної частини бюджету, забезпеченню якісних туристичних послуг та покращенню іміджу країни на міжнародній арені. Будуть спостерігатися нові тенденції у відпочинку, зросте потреба в рекреаційному туризмі та сільському відпочинку. Агротуризм буде відігравати ключову роль у цьому відновленні.

Підтримуючи економіку країни, туризм у сільській місцевості й сам потребує під-

тримки. Він буде розвиватися і після завданої шкоди від повномасштабного вторгнення РФ. Основними напрямками відновлення та розвитку агротуризму на сільських територіях в повоєнний період будуть:

- вивчення досвіду країн, які пережили війну, щоб зрозуміти як повинен відроджуватися туризм в післявоєнний період. Це дасть можливість українському селу прописати власні алгоритми дій після війни;

- визначення нагальних проблем у функціонуванні та розвитку туризму на сільських територіях, вдосконалення нормативно-правової бази задля надання якісних послуг;

- формування партнерських зв'язків між громадськістю, місцевими органами влади, господарями агросадиб та фермерами;

- впровадження інноваційних підходів до раціонального використання ресурсів села, формування «розумних» ферм, створення регіональних агротуристичних кластерів на базі наявних туристичних ресурсів в сільській місцевості;

- розвиток брендів сімейного фермерського бізнесу;

- створення спеціалізованих агротуристичних об'єктів (агротуристичні, мисливські, рибальські села);

- покращення інфраструктури та транспортної доступності віддалених сіл;

- поступове впровадження нових трендів, спрямованих на диджиталізацію та інтеграцію екологічності;

- нові підходи до формування концепцій туристичних локацій;

- підвищенні якості туристичних послуг, а також отримання гарних вражень від перебування в громаді;

- підвищення доступу до новітніх цифрових технологій, сучасні сайти повинні стати зручними та ефективними інструментами промоції для тих, хто надає послуги з сільського туризму;

- розширення туристичних маршрутів (не тільки в межах громади). Це дасть змогу підтримувати та популяризувати й об'єкти інших громад, областей, а також затриматися туристам на довший час в країні;

- пошук додаткових джерел фінансування туризму в селі, реалізація інформаційних, навчальних і маркетингових грантових проєктів;

- використання наявного рекреаційного фонду для реабілітації військових, цивільних, які постраждали внаслідок воєнних дій (рис. 1).

Фермер, господар агросадиби повинні навчитися уміло поєднувати найкращі власні пропозиції та знакові об'єкти громади так, щоб звертати увагу туриста на культурну, гастрономічну та історичну спадщину регіону. Кожен туристичний об'єкт повинен відображати героїзм українського народу та його боротьбу за територіальну цілісність країни. І найголовніше – туристи повинні відкривати післявоєнну Україну та пізнавати її комфортно й безпечно.

Драйверами перезапуску агротуризму в повоєнному відновленні України можуть стати такі сучасні види туризму як волонтерський та солідарний (рис. 2). Наразі, коли часи для туризму надскладні, вони допомагають подивитися на кризу як на новий етап розвитку, розгледіти не лише суцільні збитки від війни, а й нове бачення розвитку туризму на сільських територіях.

Волонтерські тури обирають ті, хто хоче не просто відвідати якесь нове село, локацію чи фермерське господарство, але й зробити їх кращими. Позитивним досвідом такого волонтерства можуть поділитися господарі екоферми «Зелений Гай», що на Дніпропетровщині. З 24 лютого 2022 року ферма відкрила свої двері для людей, які виїжджали із зон бойових дій з тваринами та шукали прихистку. Наразі туристи допомагають доглядати за тваринами, випасати свійську худобу, облагороджувати територію ферми. Й для самого туриста цей досвід має безліч переваг: допомагає відірватися від буденних справ, пройти своєрідну психологічну реабілітацію, забувши на деякий час про сирени та вибухи.

Прикладами солідарного туризму можуть бути візити з метою усвідомленої підтримки до фермерських господарств, агросадиб на зруйнованих окупантами територіях [7]. Часто це відбувається у форматі благодійних концертів, лекцій, майстер-класів та інших заходів, учасники яких допомагають поповнити колекцію тварин, дерев, придбати кухонну техніку для тих господарів, які протягом війни безплатно розміщували внутрішньо переміщених, готували обіди для воїнів, і вона уже не працює. Такі форми солідарних ініціатив потрібно розвивати як під час війни, так і після перемоги [9].

Вибагливість туристів до спектра послуг, сервісу та сучасного інфраструктурного облаштування навіть у сільській місцевості з кожним роком зростає. Тому власникам агросадиб, фермерам, сільським домогосподарствам у сфері агротуризму доведеться:

- оперативно вивчати попит та реагувати на запити туристів;
- формувати інноваційний туристичний продукт;
- ефективно рекламувати послуги, співпрацювати з турагентами;
- налагоджувати якісний сервіс за помірними цінами;
- вчитися щиро продавати емоції та нові знання про сільську природу, екологію, ландшафт, розвиток села;
- удосконалювати свою діяльність відповідно до вимог сьогодення;
- підвищувати свій професійний рівень, знати сучасні тренди в наданні послуг для маломобільних груп населення;
- знати про стан довкілля та якої шкоди завдали активні воєнні дії довкіллю;
- вивчати іноземні мови (англомовні гідди, англomовний туристичний продукт). Очікується, що після війни в Україну їхатиме багато європейців, щоб познайомитися з неймовірно мужнім та незламним народом;
- відвідувати курси підвищення кваліфікації гідів, організовані на рівні органів місцевого самоврядування та регіональних управлінь;
- знати як підготуватися до туристичного сезону, дбати про безпеку відпочивальників;
- невпинно диверсифікувати свою діяльність – не тільки виробляти сільськогосподарську продукцію, а й надавати гастрономічні й послуги розміщення;
- вчитися гармонійно поєднувати гастрономію з етнографією, *сільське* господарство з мистецтвом – це дозволить людині, яка не знайома з традиціями конкретного регіону, побачити, відчути, зокрема й на смак, частинку цієї місцевості.

Отже, туризм відіграє велику роль, суттєво впливаючи на економіку країни та добробут її громадян. Його не треба розглядати лише як сектор розваг. У будь-які часи, як мирні, так і воєнні, агротуризм – це підтримка економіки держави та суспільства. Саме туризм дає поштовх до розвитку інфраструктури, різних секторів економіки.

Економічний та соціальний вплив агротуризму всебічний: збільшення місцевих доходів; покращення інфраструктури села; розвиток галузей, пов'язаних із формуванням та наданням агротуристичних послуг; сприяння культурному розвитку сільських мешканців; створення додаткових робочих місць тощо.

В умовах війни важко говорити про розвиток туризму в сільській місцевості. Але для

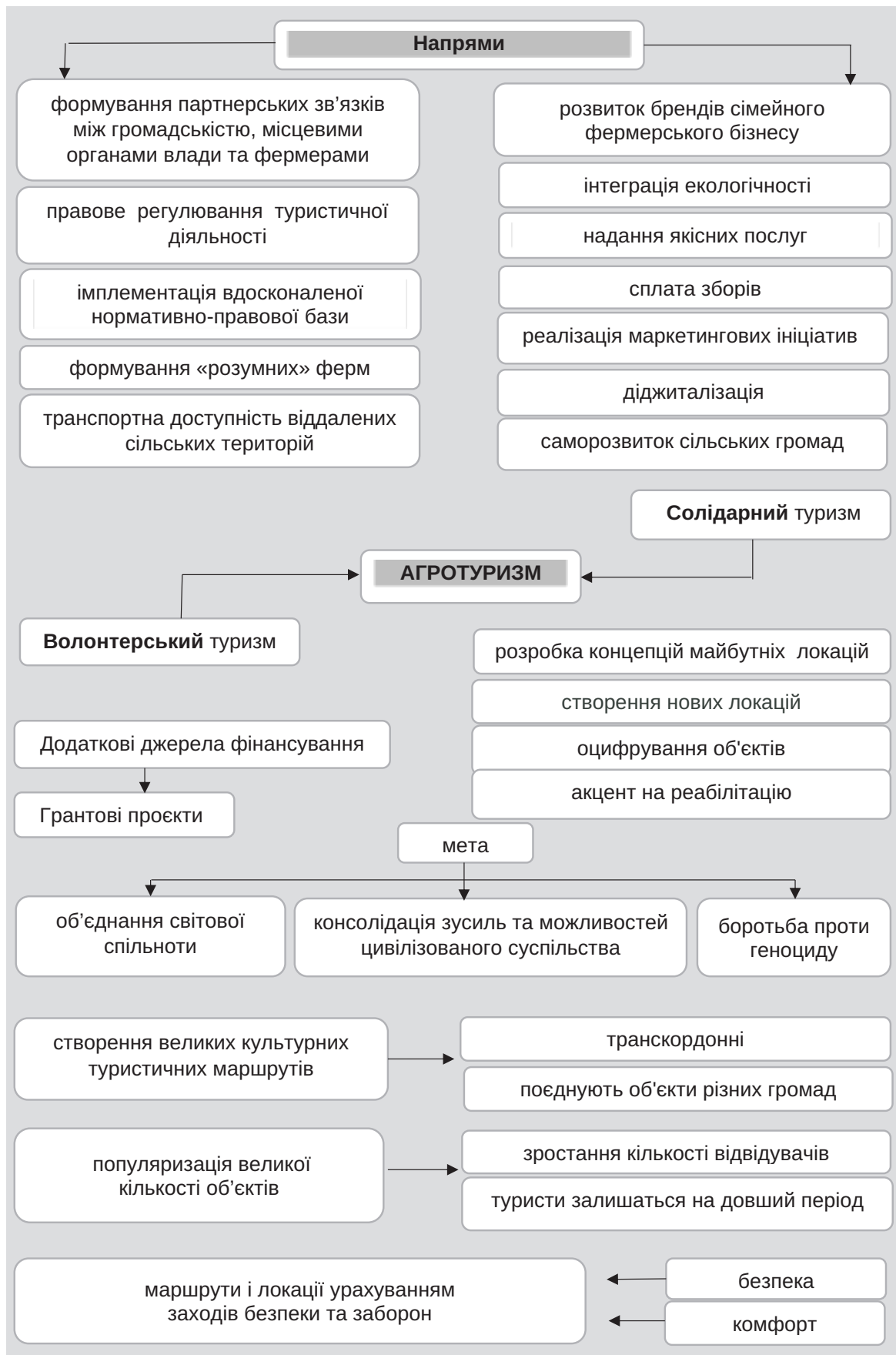

Рис. 1. Напрями повоєнного відновлення агротуристичної діяльності

Джерело: власна розробка автора

Рис. 2. Волонтерський та солідарний туризм у відновленні агротуризму

Джерело: власна розробка автора

суспільства та економіки важливо хоча б зберегти, а вже потім спрямувати всі зусилля на його відновлення.

Висновки. Коли Україна здобуде перемогу, зросте потреба в аграрному туризмі. Цей вид туризму будуть обирати не тільки заради нового досвіду, а й з рекреаційною та солідарною метою. Адже війна негативно вплинула на емоційний та фізичний стан громадян. Відновитися можливо буде за допомогою турів у сільську місцевість. Це дозволить відпочити від перевтоми, зняти стрес, насолодитися тишею, перезавантажитися завдяки сільськогосподарським роботам, помилуватися краєвидами. Українці намагатимуться відно-

вити та поповнити свої внутрішні ресурси, які надалі зможуть спрямовувати на відновлення зруйнованих міст і громад, створювати місця пам'яті як нагадування про руйнівну війну.

В умовах війни позиції внутрішнього туризму, особливо на сільських територіях значно посилились, хоча власники агроосель ще не зовсім розуміють куди рухатися далі, яких заходів уживати, щоб зміцнити позиції та вижити під час війни. Основними проблемами, які перешкоджають розвитку аграрного туризму є відсутність його нормативно-правового регулювання, нестача ресурсів на відновлення, неможливість конкурувати з топовими туристичними напрямками тощо.

Вивчення досвіду ряду європейських країн, які змогли відновитися після воєнних конфліктів показує, що розвиток туризму після війни можливий. Ефективне управління розвитком сільського туризму в Україні може вивести депресивні сільські території на новий, якісний рівень.

Основними напрямками розвитку агротуризму на сільських територіях в повоєнний період будуть: вивчення досвіду країн, які пережили військові конфлікти; налагодження партнерських зв'язків між господарями агроосель й фермерами та громадськістю, місцевими органами влади; нові підходи до формування та підвищення досконалості агротуристичних продуктів тощо. Певну роль у перезапуску агротуризму можуть відігравати такі види туризму як волонтерський та солідарний, які потрібно буде і надалі розвивати як під час війни, так і після перемоги.

Ревіталізація агротуризму в Україні відкриє ширші можливості для фермерів, господарів

агросадиб. Вони будуть швидко відновлюватися, диверсифікувати свою діяльність, створювати агротуристичні продукти і ставати по-новому привабливими для гостей, зможуть інвестувати у створення продукції з більшим рівнем доданої вартості. Наразі про можливість ведення агротуристичного бізнесу слід більш активно інформувати військових, що повернулися з війни, залучати їх до навчальних курсів з відкриття власної справи. Адже, як виявилось, повернення з війни і адаптація до нових реалій є складним процесом, а агротуризм може стати способом психологічної реабілітації. Надалі дослідження мають бути спрямовані на розробку алгоритмів забезпечення безпеки агротуристичної діяльності в повоєнний період. Також варто свідомо підійти до розробки освітніх курсів для тих, хто уже надає агротуристичні послуги і тих, хто хоче спробувати себе в цьому виді діяльності. Колишні військові зможуть перетворити власний досвід війни на свою сильну рису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? *ЛІГА.net*. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> (дата звернення: 24.02.2024).
2. Кирилов Ю. Є., Дуга В. О. Агротуристична діяльність в подальшому розвитку аграрного сектору економіки України. *Таврійський науковий вісник*. 2015. Вип. 91. С. 248–254.
3. Кудла Н. Є. Сільський туризм. Основи підприємництва та гостинності: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 152 с.
4. Кузьо Н. Агротуризм і сьогодення: розваги у воєнний час чи острівки спокою, які розвивають громади. *GrowHow*. URL: <https://www.growhow.in.ua/ahroturyzm-i-sohodennia-rozvahy-u-voiennyu-chas-chy-ostrivky-spo-koiu-iaki-rozvyvaiut-hromady/> (дата звернення: 19.02.2024).
5. Маджумдар О., Гончарова К. Повстати з руїн. Які країни після війни стали популярними у туристів. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/1647724135.html> (дата звернення: 24.02.2024).
6. Нейтер Р., Зоря С., Муляра О. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. 2024. 33 с. URL: <http://surl.li/rtrrrg> (дата звернення: 23.01.2024).
7. Олійник В. Що таке солідарний туризм і як розвивають галузь під час війни. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3720542-so-take-solidarnij-turizm-i-ak-rozvivaut-galuz-pid-cas-vijni.html> (дата звернення: 24.02.2024).
8. Рейманн М., Корнус О. Г., Венгерська Н. С., Холодок В. Д., Пацюк В. С., Паланг Х. Розвиток туристичного бізнесу прифронтових громад в умовах війни: зарубіжний та український досвід. *Регіональна економіка*. 2023. № 1(107). С. 136–144.
9. Солідарна економіка. Методичний посібник / Мотузенко О., Бондаренко В.; Проєкт USAID «Економічна підтримка України». Київ : Арт Ок, 2023. 69 с. URL: <https://ants.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/solidarna-ekonomika-posibnyk.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
10. Щербакова Н. О. Стани туристичної галузі України та процес її відтворення в післявоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1353/1307> (дата звернення: 19.01.2024).

REFERENCES:

1. Dvorska I. (2022) Turystychna haluz pislia viiny: chy mozhlyva reanimatsiia ta antykrizove upravlinnia? [The tourism industry after the war: is resuscitation and anti-crisis management possible?]. LIHA.net. Available at: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> (accessed February 24, 2024)

2. Kyrylov Yu. Ye., Duha V. O. (2015) Aghroturystychna dijajnistj v podaljšomu rozvytku aghrarnogho sektoru ekonomiky Ukrajinjy [Agritourism activities in the further development of the agrarian sector of the Ukrainian economy]. *Taurida Scientific Herald*, vol. 91, pp. 248–254.
3. Kudla, N. Ye. (2015) Silskij turizm: Osnovy pidpriemnytstva ta hostynnosti [Rural tourism: Basics of enterprise and hospitality]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 152 p. (in Ukrainian)
4. Kuzo N. (2024) Ahroturyzm i sohodennia: rozvahy u voiennyi chas chy ostrivky spokoju, yaki rozvyvaiut hromady [Agritourism and today: entertainment in wartime or islands of peace that develop communities]. GrowHow. Available at: <https://www.growhow.in.ua/ahroturyzm-i-sohodennia-rozvahy-u-voiennyi-chas-chy-ostrivky-spoкою-i-aki-rozvyvaiut-hromady/> (accessed February 19, 2024)
5. Madzhumdar O., Honcharova K. (2022). Povstaty z ruin. Yaki krajny pislia viiny staly populiarnymi u turystiv [Rise from the ruins. Which countries became popular with tourists after the war]. *RBK-Ukraina – RBC-Ukraine*. Available at: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html> (accessed February 24, 2024)
6. Neiter R., Zoria S., Muliar O. (2024) Zbytky, vtraty ta potreby silskoho hospodarstva cherez povnomashtabne vtorhnennia [Damages, losses and needs of agriculture due to full-scale invasion]. 33 p. Available at: <http://surl.li/rrsrr> (accessed January 23, 2024)
7. Oliinyk V. (2023) Shcho take solidarnij turizm i yak rozvyvaiut haluz pid chas viiny [What is solidarity tourism and how does the industry develop during the war]. Ukrinform. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3720542-so-take-solidarnij-turizm-i-ak-rozvivaut-galuz-pid-cas-vijni.html> (accessed February 24, 2024)
8. Reimann M., Kornus O. H., Venherska N. S., Kholodok V. D., Patsiuk V. S., Palanh Kh. (2023) Rozvytok turystychnoho biznesu pryfrontovykh hromad v umovakh viiny: zarubizhnyi ta ukraïnskyi dosvid [Development of tourism business in front-line communities during war: foreign and Ukrainian experience]. *Rehionalna ekonomika*, vol. 1(107), pp. 136–144.
9. Solidarna ekonomika. Metodychnyi posibnyk (2023) [Solidarity economy. Methodical manual]. Motuzenko O., Bondarenko V.; Proiekt USAID «Ekonomichna pidtrymka Ukrainy». Kyiv: Art Ok, 69 p. Available at: <https://ants.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/solidarna-ekonomika-posibnyk.pdf> (accessed February 20, 2024)
10. Shcherbakova N. O. (2022) Stany turystychnoi haluzi Ukrainy ta protses yii vidtvorennia v pisliavoiennyi period [The state of the tourism industry in Ukraine and the process of its reproduction in the post-war period]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 39. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1353/1307> (accessed January 19, 2024)